

Ի ՊԵՏՍ ԲԵՐՈՉԵՑ

ՔԱՐՈՋԻՍՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

•

ՃԱՌԻՆ ԶԱՆԱՋԱՆ ՄԱՍԵՐԸ

III. ՉԵՐԶԱՐԱՆԸ

Վերջաւորող ճառ մը, միշտ, այս կամ այն ձևով, վերջարանի մը պէտք ունի. բնական չէ բիրտ կերպով վերջացնելը, խօսքը անյարբիր վիճակի մէջ թողնող դատարկութեան վրայ: Երբ կը պատահի որ քարոզիչ մը այդպէս կանգ կ'առնէ, կամ կը թուի թէ այդպէս կանգ կ'առնէ, բոլոր ունկնդիրները իբրբար կը նային: Կը ճանչնան մէկը՝ զոր հիւանդացած համարեցին, և, սրտատրոփ, իր ետեւէն պահարանը գացին:

Համանուագի մը ընթացքին, արտա-յայտիչ լուսթիւնները պատրաստուելով տեղի կ'ունենան. վերջնական լուսթիւնն ալ կը պատրաստուի: Նոյնպէս պէտք է ըլլայ խօսքին մէջ ալ: Պէտք է գոցել շարքը, կարթել ունկնդիրին խորհրդածութիւնը, և, որպէսզի յաջորդական տպաւորութիւնները անվիրար մնան, փակել կնքել յիշատակները:

Յաճախագոյնս, վերջարանը ճառին բախտորոշ այն պահն է որ կը ժողովէ անոր բոլոր գործածած միջոցները, թէ՛ նախապէս պարզուածները, և թէ՛ պահեստի թաղածները: Ատենաբանը այն ատեն ճարտա-

սանօրէն կը համոռօտէ բոլոր իր ընածները, ոչ թէ անպատճառ գաղափարներու մեկին յուշածուով մը, այլ կեդրոնացնելով բոլոր ձեռք բերուած արդիւնքները, ինչ բնութեամբ որ ալ ըլլան անոնք, ու անոնց վրայ կ'աւելցնէ գերազոյն թափ մը գէպի առաջագրուած նպատակը: Այն հիմակ ոչ մէկ յամեցում: Ոչինչ մեղք, ոչինչ՝ զուտ բացատրական: Դէպի նպատակ, գէպի յաղթութիւն:

Եւ ամէայն չիմ ուզեր բնել թէ ամէն վերջարան՝ պերճախօսական խոշոր հրետանի մը անդադրում կրակը պէտք է ըլլայ: քաւ լիցի: Եթէ ամբողջութիւնը աղէկ առաջ տարուած է, պէտք չկայ այդ թամբամբն. վասնզի ազդեցութիւնները իրենց տեղը գտած են. ու տեղիք չկայ որ առնէ վերջաւորութեան վրայ լիցուին յանկարծ: Այսու ամենայնիւ, անկարելի է որ յառաջ չի գայ տեսակ մը հաւաքում կամ կեդրոնացում, կամ գոնէ ինքզինքը չը զգացնէ, եզրակացնելու համար:

Ճառին մէջ կանխաւ խնամքով պարզուածներուն համադրական վերերեւումը մեզի մեծ ազդեցութիւն մը կ'ունենայ, եթէ մարդ գիտնայ արագաշարժ փաղանգի մը կազմակերպութիւնը տալ անոնց, ուժգնապէս օգուտ քաղել անոնցմէ, և այսպէս տիրաբար ձեռք բերել տեղեւորուած արդիւնքը: Արդիւնքը, այսինքն այն բանը՝ զոր պէտք պիտի ըլլայ ընել, կամ խորհիլ, զգալ, կամ սիրել, իբրեւ հետեւած յայտնուած նկատողութեանց: Այս է անհուն կենդանի միտքին մէջ տպաւորուելիքը. մտքի և արտի ինչ գիրք պիտի բռնէ ինքը. ինչ նոր կեանք պիտի արդեգրէ: Այս է վերջնական հարցը. ու ասիակ պէտք է ըլլայ յատակ ու մնայուն:

Ատոր համար, վերջարանը պէտք է ըլլայ մէկ ցայտեղ, արագ, և աւելի ուժեղ կան քան ամբողջութիւնը: Հեղեղին ծայրի ըլլելէն է անիկա: Արդիւնքն են ուրեմն անոր մէջ վարպետական կերպնուն: Եւ արագութեամբ: Եւ անոնց տեղին է — ու միշտ է որ և է կերպով — շուտ արագ վերջարանը կը բաղդատէ հրճիք գաւազանին հետ, որ մէջանալ կ'ընէ երբ թիզանութիւն հետզհետէ լիցուած է վառօդով: Այսինքն վերջարանը պէտք է նոյն ինքն ճա-

Ահա ատենք են այն զլխաւոր կէտերը, որոնք մեծ կարեւորութիւն ունին մեր ազգութեան կերպին մէջ, որովհետեւ, առանց ատենց, մենք ազգութիւն մասին բոլորովին տգէտ պիտի ըլլայինք:

Այս հարցումին տակն է նաեւ ազգութեան բանաձեւը, այսինքն Տէրունական Ազգութիւնը, որուն վրայ առանձինն պիտի խօսինք:

ՊՐ. ՍՐԿ. Հ. ՔԱՆՈՒՍՏԵԱՆ

ռին տպաւորութիւնը կեդրոնացնէ։ Բայց նոյն բանը պէտք է ընէ քարոզիչին զգացումներուն համար. բարութիւն, նախանձայուզութիւն և քրիստոնէական սէր, որոնց մէջ կը ճանչցուին սէրը և կոչումը Աստուծոյ, որուն տեղը կը բռնէ քահանան։ Նոյն իսկ եթէ ճառին ընթացքին պէտք եղած ըլլայ քիչ մը ցնցել ունկնդիրը, պէտք է վերջաւորութեան միշտ անուշնալ. եզրակացնել սիրոյ և յոյսի մէջ համակ։

Արդէն, գրականութեան մասին խօսելով՝ կ'ըսէր Մօրիս Պառէս. «Արուեստի գործ մը միշտ խաղաղացումի և բարձրագոյն անգործանքի մէջ պէտք է վերջանայ»։ Ասիկա աւելի ճիշդ է սրբազան խօսքին համար, որ որչափ ալ ուժգին ըլլայ և նոյն իսկ հարկաւոր կշտամբանքներով չեցուն, ողորմութեամբ զօրծ մըն է։ Թող մեր ունկնդիրները մնան Յիսուսի քով, որ «հեզ և խոնարհ է սրտիւ», և որ քոչ կամի զմահ մեղաւորին, այլ զգաւնալ նորա և զկեանքն։

Գալով յաւիտեանական կեանքի ակնարկութեան, որ աւանդական է, թող պահեն զայն որոշակի, եթէ պատշաճ կը պատեն. բայց այն ատեն քիչ մը արուեստի պէտք է վերառնէ զայն, ասով ես չեմ իմանար դիմել ճերմակ գերձանով կարուած այն սուտ ճարպիկութիւններուն, որոնք տղայական վերջաւորութիւն մը կը պատրաստեն։ Նըպատակաւ է ըսել միայն այնպէս ընել որ բարեպաշտ, և անշուշտ օգտակար, ոգեկոչում մը պարտադրուած և անիմաստ ծէսի մը և ոճի պարզ ձեւականութեան մը երեւոյթը չառնէ։

Երբ լաւ յառաջ բերուի և ազէկ արտայայտուի, այս յիշատակութիւնը գրեթէ միշտ տեղին կ'ըլլայ։ Ժախտագրի փրկաբար տեղի մըն է՝ որ կը հրամայէ ամէն բանի, և ամէն բանի գերազոյն գրդիչն է։ Եւ եթէ ճշմարիտ է թէ ասիկա առանց ըսելու կը հասկցուի, աւելի ճշմարիտ է նաև որ ճշտուելով աւելի ազէկ կը հասկցուի։ Հաւատարմոր հոգիներուն համար խոյճ մըն է ասիկա. իսկ բոլոր հոգիներուն համար՝ յայտնի շարժումի մը ինքզինքնին նուիրելու պարտականութեանը քրիստոնէական կեանքին, որուն մէկ քանի բառով համառօտութիւնը սահեցնելու միջոցը կը գտնեն անոր մէջ կարգ մը քարոզիչներ, հետեւեւ-

լով Պօղոսի։ Այս աւանդական սովորութիւններուն մէջ չկայ բան մը, որ բացարձակապէս, ոչ ալ մանաւանդ տիեզերական նապէս պարտադրէ ինքզինքը։ Բայց կարելի է զանոնք օգտակարապէս կիրարկել՝ ներանձնացման կամ առաքելութեան քաղաքներու մէջ։

Ամէն պարագայի մէջ, վերջաբանը պէտք է լաւ դրութեան մը մէջ կեցնէ և հաստատէ ունկնդիրին միտքը. պէտք է սեւեռէ գամը, և այնքան ամուր գամէ՝ որ շուտ չիլնայ տեղէն։

ԱՏԵՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԸՆԴԱՅՆՈՒՄ

1. ԸՆԴԱՅՆՈՒՄԻ ԶԱՆԱԶԱՆ ՁԵՆԻՐ ԵՄ ԶԳՏՈՒՄՆԵՐ

Յօրինումէն հոսքը կուգայ ընդլայնումը, միջին եզր՝ ընդմէջ գլխաւոր գաղափարներու կարգաւորումին, որ բուն իսկ յօրինումն է, և պերճաբանութեան՝ զոր կարելի է կոչել բառական յօրինում, և որ կը համապատասխանէ գրուած գործերու ոճին։

Նախապաշարման և քան առնաւորապէս կան ընդլայնումին դէմ, զոր չեն քաշուիր համարել շաղկապութիւն, «չփակած մատուռ», «կրկնաբանելու գրութիւն», ևն։ Այս ամէնը է արդարեւ ան, երբ զեղծանքն իրով։ Բայց միթէ բանի մը դատումը անոր զեղծումին վրայ՝ պէտք է հաստատել։

Եսպէս ընդլայնումը ըստ Սրիստոտէլի, այն է՝ որով գաղափարներէն դուրս կը հանենք բոլոր համոզումի տարրերը, այսինքն անոր մէջ պարունակուած ամբողջ լոյսը, ամբողջ ջերմութիւնը և քաշելով ետեւէն տանելու ամբողջ ոյժը։ Արդարեւ ունայն բան մը չէ ասիկա։ Խնդիրը ո՛չ թէ տարածելու վրայ է այլ բացայայտելու՝ բացառելու (expliquer), այդ բանին ստուգաբանական իմաստովը. Ժան ժիւստ Երկրի մութիւնէ խուսափելու համար կ'առաջարկէ՝ «ճաշածը քակել, մէջը բանալ, ներսը դուրս բերել։ Ընդլայնել ըսելով պէտք է ուրեմն հասկնանք ոչ թէ մտածում մը կամ զգացում մը թրմիլ՝ իբրեւ տարբեր հեղուկի մը մէջ, այլ անոց ընկերացնել իրենցմէ կախում ունեցող ուրիշ զգացումներ և գաղափարներ։ Լաւ ընդլայնում մը կեդրոնացում ալ է։

Մէկ խօսքով, ընդլայնելը հայթայթել է գաղափարներուն՝ իրենց բնական աճումը: Մտածումը սերմ մըն է միայն. տունկը կ'ուզէ աճիլ, ու կ'ուզէ ծաղկիլ. կամ եթէ կ'ուզէք արուեստի կալուածէն բաղդատու թիւն մը, ընդլայնելը գտնիլն է զխաւոր ձայնի մը գաշնաւորները, համահնչիւն երկրորդական այն գաղափարները, որոնց մէջ բնականօրէն կը փոթիլ հիմնական գաղափարը: Աստուծոյ ենթադադափար են, եթէ կ'ուզէք, որոնք սակայն այդ պատճառաւ նուազ կարեւոր չեն, և կրնան աւելի կարեւոր ալ ըլլալ:

Ընդլայնելով գաղափարը՝ զայն կը մօտեցնենք այն գաղափարներուն, որոնք իրեն հետ յարաբերութիւն ունին, և անոնց որ կը հակադրուին իրեն հետ, և այսպէս կը ճշգնենք իր շրջագիծը: Կը պնդենք զայն, նորէն կը զարմնենք, լուսագոյնս ճանչցընելու համար զայն: Իր բոլոր մասերուն մէջ կը զատորոշենք զայն: Իր առարկան կը կապենք բոլոր այն պարագաներուն, որոնք փնտռուած արդիւնքին կը վերաբերին: Այդ բանին համար օգտակար կ'ըլլան հասարակ տեղիքները, որոնց մասին յետոյ պիտի խօսինք: Ու գաղափարները ենթարկելով այդ բազմազան զօրծողութիւններուն, զանոնք կենդանացուցած կ'ըլլանք, յատկապէս իր շրջան հանած կ'ըլլանք կմախքի իր կերպարանը:

Լուսագոյն գաղափարները, թէ՛ իսկ ամենամեծ համառօտումով յայտնուած ըլլան, առանց այսպէս պարզուելու՝ չեն կրնար ազգեր ոչ մէկ ունկնդրի լրացի: Զոյլ ոսկի են թիւրեւս անոնք, բայց չեն անցնիր իրեն ճշտուած արժէք. ատոր համար՝ պէտք է զրամ կոխուիլ, ու, խորհելով պղտիկներում, պէտք չէ մոռնալ մանրուքն ալ:

Ունկնդիրներուն առջեւ նետուէք սա՛ մերկ խօսքը. Բարի խիղճը վեհագոյն օւրէնքն է տիեզերքին. կը կարծէք թէ լոկ այսպէս ըսելով պիտի կարենաք դուրս բերիլ անոր մէջ պարփակուած անսահմանութիւնները: Ըսէ՛ք տակաւին անոնց. և Աղօթքը աշխարհի անուածոյքն (rouage) է, նոյն իսկ եթէ աւելցնէք նաև Վերմով և Աստուծով: Ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ ասիկա հասարակ ունկնդրի, նոյն իսկ գարգացածին համար, որ սակայն չէ յաճախած այս մարգերը: Արդ, ընդլայնու-

մով՝ դուք պիտի կարենաք դուրս բերիլ անկէք մեծ գեղեցկութիւններ: Ո՛վ որ չի գիտեր ընդլայնել, չի գիտեր ոչինչ ընել ճառի կամ ոճի մասին: Հրապարակախօսութեան եւ մատենագրելու արուեստին պայմանն է լաւ վարժուիլ այս աշխատանքին, որ կը կայանայ գաղափար մը՝ ինչպէս ծառ մը՝ բուսցնելուն և զէպի երկինք փթթեցնելուն, կամ՝ զէպի ներս ծալումով մը՝ զայն հակառակ կերպով իր կուտին վերադարձնելուն մէջ:

Ինչ որ կ'ըսեմ այսպէս ընդլայնումին մասին՝ վերաբերումով իր գոյութեան պատճառին, և կ'պացուցանէ արդէն թէ մէկէ աւելի են անոր տեսակները, եթէ կարիլի է այս բառը կ'իրարկէ գերազանցօրէն կերպընկալ իմացումներու համար, որոնց մէջ տիրական եղածները միայն կրնան աչքի զարնել:

Կա՛ մակերեսի վրայ ընդլայնումը, որ կը կատարուի գաղափարին կցելով ինչ որ կրնայ լուսաւորել և ամբողջացնել զայն. ու կայ խորութեան մէջ ընդլայնումը, որ կը պնդէ, որ կը ջանայ լուսագոյնս թափանցելու՝ հարցի մը, սահմանի մը, իրողութեան մը, որ եւ անսահմանական տարրի մը ներքինին մէջ: Այս վերջին պարագան առաւելագոյն աստիճանով կ'իրաւ կանանայ երբ կը խօսինք մեր կրօնական խորհուրդներուն մասին: Անոնց շրջանը կ'ընենք, զանազան կողմերէ կը զիտենք զանոնք. մէկ տեղէն միւս տեղը կ'անցնինք, լուսագոյն տեղը գտնելու համար, մեկնաբանութիւն, բացատրումի կամ պահածացումի փորձեր կ'ընենք. ու այս ամէնը իր լոյսը կը բերէ:

Նրբեմն ընդլայնումը կը կայանայ բազմաւորութիւն մը միութեան բերելուն մէջ՝ կախումներ և նմանութիւններ փնտռելով առարկաներուն միջև, որոնք անմահն կը թուին իրարու, և որոնք ի վերջոյ կը կազմեն ամբողջ մը՝ որուն հարստութիւնը պիտի չինէ իր բազմազանութիւնը:

Ուրիշ տեսակէտէ մը, կարելի է գատորոշել այն ընդլայնումը՝ որուն նպատակն է առարկան մեծցնել, և այն՝ որուն նպատակն է պղտիկցնել զայն: Ռիսուս ըսաւ. Նիմուէի բնակիչները ցալաթաւերեցին Յովհաննէ Բարդուբեամբ. Յովսէփէն աւելի մեծը կայ հոս: Սաբայի բագուհին հետաւոր

սեղերէ եկաւ լսել Սողոմոնի իմաստութիւնը. Սողոմոնէն աւելի մեծը կայ հոս: Կերպ մըն է ասի մեծցնելու՝ իր թագաւորութիւնը բերելու համար, Յիսուսի կատարած զորքը: Ի հակառակէն, դասալիքի մը փառաբանք պիտի ըսէ. հիթէ մատուցած ըրած ըլլաւ... հիթէ պատերազմին մէջէն ձգած փախած ըլլար... հիթէ նոյն իսկ հանդարտ բայց թշնամիին դէմ բաց ճակատ մը բքած ըլլաւ՝ ձիւ արգարութեանը պիտի յանձնէր՝ զայն: Բայց ոչ...

Այս մերձեցումները շատ կը կատարուին և շատ անգամ են, երբ խնդիրը մոլութեանց և առաքինութեանց, անոնց բազմաթիւութեան և զատորոշումին վրայ է: Կը պատահի նոյն իսկ որ այն ատեն կեղծիքի դիմուի, և ձեւացուի թիկնաշնչի փնտրելու կարեւորութիւնը, որնեցող կարգի մը պարագաներ, որպէսզի ուրիշներ առաւելագոյն աստիճանի վրայ ցուցուին, բազմաթիւութեամբ. զի թէ մատնած ըլլաւ կիրքով, գոռոզութեամբ, բարկութեամբ, վրէժխնդրութեամբ, բան մը չէր մատնած է հարաբերական համարը:

Կը պատահի տակաւին որ ընդլայնումը կը կայանայ բան մը ինքզինքին հետ բազմաթիւութեան մէջ, առ ի չգոյն հետը համեմատութիւնը ուրիշ բանի մը, այնքան օր միայնակ կ'երեւի ան՝ իբրեւ զամ իբրեւ գէշ, ուշանաւոր է կ'իկերանի խօսքը, Պիոնի մայրը սպաներ ես չ'ուրիշ ինչ ըսեմ. զոգն մայրը սպաներ ես, Կարելի պիտի ըլլար ըսել նաեւ մարտիրոսի մը, համար. զեր կեանքը տուաւ իր Աստուծոյն համար. աւելի ինչ ըսել. ի՞նչ կեանքը տուաւ... Այսպիսի նիւթերու օրինակներն են որ կը սովորեցնեն. բայց պէտք է փնտրել զանոնք իրենց եղած տեղը, իրենց շրջանակին մէջ. հոս անոնք կը գեղեցուին միայն:

Ընդլայնումը կը պարունակէ ինչ որ կը կոչենք պատրաստութիւններ, Կանխումներ, ատենաբանական զգուշութիւններ, որոնցմով բնականօրէն յուշէի կը բերենք այն բանին՝ զոր իրեն հասկցնել կամ ընդգծելու տալ կ'ուզենք, կ'ընդառնուինք իր ասարկութիւնները, կը չ'ըմպենք ինքզինքնիս առաջնաց՝ կ'իթէ ըսելիքներուն մէջ՝ յետոյ իրեն զպնդող բաներ պիտի ըլլան՝ Կը խնայողականիք ի բացատրելու կամ պարտկելու համար, ինչ որ ինքը պիտի բերէր ինչ

հակադրելու, մեր ըսածին կ'անդարդառնանք՝ չ'ըզտելու կամ ընդարձակելու համար նախապէս ըստնենք իս. կը ներկայացնենք օրինակներ, զազափարներ և իրողաթիւներ, որոնք կարող են լուսաւորել, զօրացնել և հաւատարի դարձնել ուրիշ իրողութիւններ, ուրիշ զազափարներ, որոնց համար կը վախճանք որ կրնան յանկարծակի բերել զանոնք, եւայլն եւայլն: Հոս ալ պէտք պիտի ըլլայ օրինակներ տալ. բայց անգամ մը որ ուշադրութիւնը կ'արթննայ, ամէն տեղ ինքնին ի յայտ կու գան անոնք:

II. ԸՆԴԼԱՅՆՈՒՄԻՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐԸ

Էական օրէնքը այն է որ ընդլայնումը ներդնէ կատարուի, ինչպէս կ'ենքքը: Այս ըսել չէ թէ չենք կրնար գործնական ճամբայ ելլել, ինչպէս կ'ըլլայ կանխումներու եւ պատրաստութեանց պարագային, այլ թէ այն ատեն ալ ներքինն է որ կուտայ ուղղութիւնը. ընդլայնումը կը կատարուի՝ զայն միայն ունենալով ի նկատ, իր ազդեցութեանը թափ. աւ իթէ ներքին զգացողութեան կը կատարուի տարածումը, միջոց ներսին պատճառաւ է զարմալ: Ի մի բան, ճառին անումը, ընդլայնումին ինչպէս է յօրինումին մէջ նոյն իսկ, կը կատարուի ներսումնական: Եկուցնել զուրս քաշելով չէ որ կը շինուի փարզը, կը վրէ գրառն մը, պէտք է արժանաւոր անցնել անցնել և անուցանել:

Այն ատեն է որ ճառը միայն չ'աւելցնուի մը՝ բնական շարժումի մը ապագորութիւնը կուտայ, ճառը կը քաշէ, ու կ'անքաշելով, creocit cundo, որովհետեւ՝ կը ներկայացնէ յաջորդական տեսքերը փթթող միջանոյն բանի մը, ինչպէս թայսերը որ կ'աւելին շարժանկարին պատրաստին վրայ: Աւարտող զորով մը վրայ եւ միայնակումայն կը խորհիմ, կ'ըսէ Բոլ Գլուել, ու ո՛չ մէկ մասը երբեք չ'ընդլայնուի, առանց իր վրայ զգալու միայն մասերուն հաճութիւնը կամ տհաճութիւնը:

Այսպիսի թիւնն է որ առաջնութենէ ցած, ու այն՝ սերմի վիճակի մէջ, ընդլայնումը զայն կը ցուցնէ միայն՝ կեանքը զգործողութեան մէջ:

ՍԵՐԹԻԼԱՆԹ

ԹԵՂԱՆ, Թ. Մ. Գ. Գ.